

l'abstracció en relació amb l'article determinat masculí. I, de passada, queda així demostrada la solvència de la proposta fabriana i, doncs, del gros de la normativa que mira de regular el fenomen estudiat amb tant de trellat en aquesta obra.

Carles Segura-Llopes¹
Universitat d'Alacant

MEDINA, Jaume, *De l'Edat Mitjana al dos mil. Estudis sobre la tradició clàssica a Catalunya*. Barcelona: Publicacions Internacionals Catalanes, 2009.

Jaume Medina reuneix en aquest volum diversos estudis d'origen variat sobre la tradició clàssica a Catalunya. Alguns d'ells, com detalla en el pròleg, procedents d'una refosa de treballs anteriors de l'autor, d'altres, textos inèdits de conferències. Aquest és el cas del primer capítol de l'obra dedicat a l'origen i la tasca de la Fundació Bernat Metge. L'entitat nasqué, al caliu del Noucentisme, com recorda Medina, amb l'ambició de crear a Catalunya una col·lecció d'obres senyeres de l'Antiguitat clàssica a instàncies del mecenes Francesc Cambó, i publicà el seu primer volum el 1923. Medina ens proporciona, a partir dels records de Cambó, tota mena de detalls sobre els orígens de la Fundació i els seus primers responsables i col·laboradors, així com de la seva presència en la vida social catalana a partir dels testimonis de les cròniques periodístiques del moment. A més, Medina fa un exhaustiu record de la tasca de la Fundació en els seus primers anys segons el testimoni directe dels protagonistes, com a culminació de l'humanisme noucentista català, sense defugir, no obstant això, l'opinió de detractors, com ara Salvador Dalí o Lluís Montanyà. En subratllar la labor de col·laboració en la restauració de la llengua empresa per l'IEC, així com la voluntat de renovació i de projecció de futur, malgrat els adversos esdeveniments històrics patits arran de la guerra civil, la qual cosa comportà l'exili dels principals responsables i un fre a les aspiracions de l'entitat. El capítol clou amb el reconeixement als col·laboradors dels temps més recents, un llistat d'autors clàssics traduïts per la Fundació, uns 350, i les noves perspectives que s'obren dins el panorama cultural del món català actual.

S'inicien a continuació els capítols dedicats a la presència de rellevants autors clàssics en les lletres catalanes. El primer d'ells i el més extens, a Horaci. En primer lloc, l'autor descriu els textos amb obres d'Horaci documentats a Catalunya des del segle X, revisant a fons les notícies que proporcionen els inventaris de les biblioteques del XV i XVI de tot l'àmbit català. Hi ha un apartat destinat específicament a la presència del poeta en personatges vinculats a la

¹ Aquest treball és fet al si dels projectes d'investigació: «Gramática del Catalán Antiguo» (MICINN, Ref. FFI2009-13065); «Constitució d'un Corpus Textual per a una Gramàtica del Català Antic» (Institut d'Estudis Catalans, Ref. IVITRA-IEC/PT2008-S0406-MARTINES01); «Estudio, edición, traducción y digitalización de corpus documentales y literarios referidos a la historia de la Corona de Aragón medieval» [acrònim: DIGICOTRACAM] (Generalitat Valenciana, Programa Prometeo «para grupos de investigación en I+D de excelencia», Ref. PROMETEO-2009-042 [ANEP+AVAP]).

Universitat de Cervera o a l'admiració horaciana d'Aribau. Medina s'esplaija amb tot detall en la figura de Mossèn Costa i Llobera, la cèlebre oda *A Horaci* del qual recull no només en versió original sinó en les versions traduïdes a l'italià, castellà, francès i llatí. Del fervor horacià de l'època modernista mostra les versions horacianes de Gabriel d'Alomar i de Jeroni Zanné. Aquest fervor, lligat a l'interès per reproduir els ritmes originals, es prolongà als anys vint amb un seguit de traduccions parcials de l'obra del poeta llatí, alguns exemples de les quals recull Medina, que culminà el 1927 amb la versió de les *Sàtires* i *Epístoles* realitzada per la Fundació Bernat Metge. Jaume Medina recorda, igualment, la versió íntegra de l'obra horaciana elaborada pel doctor Llovera en aquesta època, que no es publicaria, tanmateix, fins als anys setanta. Seguidament, l'autor testimonia l'impacte que suposà la celebració del bimil·lenari del naixement del poeta de Venúcia l'any 1935 a través de les cròniques periodístiques del moment, de la transcripció fidel de conferències d'eminents llatínistes pronunciades amb aquest motiu o d'articles de premsa de destacats intel·lectuals.

La relació d'Horaci amb Carles Riba mereix un estudi en detall, com també les *Horacianes* d'Estellés, autor que, en opinió de Medina, copsa amb profunditat el món epicuri propi de l'obra del llatí. La culminació de la traducció de l'obra d'Horaci en la Fundació Bernat Metge els anys 70 i 80 i la celebració, discreta, a casa nostra del bimil·lenari de la mort del poeta tanquen el capítol dedicat a Horaci, que bé mereixeria per si sol la lectura de l'obra de Medina. Com a apèndix, a més, inclou, un estudi del Dr. Balcells sobre el poeta llatí i un altre d'Agustí Esclasans, interessantíssim document per conèixer l'entorn del poeta, sobre el perfil públic i humà d'alguns dels amics d'Horaci.

A continuació, seguint un esquema similar, Medina examina la presència de l'altre gran poeta llatí, Virgili, en les lletres catalanes. El magnífic capítol destinat a l'empremta del poeta de Màntua en la literatura catalana s'inicia amb un repàs a la seva biografia de la mà d'un dels virgilianistes més il·lustres de l'àmbit català, Miquel Dolç. Una visió de conjunt de la difusió de l'obra de Virgili al llarg dels segles dona pas a una detallada revisió de la seva petjada a casa nostra. Des de petits detalls, com la hipòtesi d'una primerenca lectura de l'esbós de *l'Eneida* per part d'August en terres de la Tarraconense, a una rigorosa repassada a la tradició manuscrita de les seves obres, que el confirma com «un dels autors clàssics més llegits als monestirs catalans durant l'Edat Mitjana». Això no obstant, Medina recull, a més, l'opinió d'altres especialistes segons els quals Virgili no figurà entre els escriptors clàssics preferits en la nostra literatura medieval i dels inicis del renaixement, a partir de les dades que proporcionen les biblioteques de l'època o les traduccions conegudes del moment. En canvi, des dels segles XV i XVI s'incrementa l'estimació per Virgili segons testimonien el nombre creixent de textos virgilians documentats a les biblioteques, així com dels comentaris a les seves obres, traduccions i edicions comentades. Medina en dona compte amb una relació precisa dels testimonis que ofereixen els inventaris de l'època. Fins i tot, l'autor recull la notícia d'una lectura poètica pública de *l'Eneida*, celebrada a la ciutat de València l'any 1424.

L'estimació pel poeta de Màntua es perllongà fins al segle XIX amb nombroses edicions i traduccions dels seus textos, tal i com documenta amb rigor

Medina. Des de la Renaixença la presència de Virgili és constant, tot i la preeminència d'Horaci, en les lletres catalanes. Medina en revisa la petjada en els Jocs Florals o en l'obra dels grans poetes com Verdaguer, i comenta les versions de les seves obres, cada cop més freqüents, que culminaran en la tasca dels grans traductors virgilians del segle XX, com la de Carles Riba, algunes de les traduccions i comentaris del qual Medina reproduïx. L'estudiós ressegueix, a més, la petjada de l'obra poètica de Virgili en l'escola mallorquina, en especial en la figura de Mn. Llorenç Riber.

Tal i com succeïa en el capítol dedicat a Horaci, Medina analitza l'impacte en la societat catalana de la celebració el 1930 del bimil·lenari del naixement de Virgili, mitjançant un recull d'articles de la premsa del moment o estudis d'e-minents virgilianistes com el doctor Balcells, que subratllen aspectes claus en l'obra del mantuà com la sensibilitat per la natura, la força de les emocions en la seva poesia o «l'instint meravellosament humà» del poeta, aspectes que fan de Virgili un escriptor tan proper a la sensibilitat de l'home modern. El capítol es tanca amb una revisió de la tasca de Miquel Dolç com a destacat traductor en català i estudiós de l'obra de Virgili i de les versions més recents de les obres virgilianes en llengua catalana.

A la presència de Ciceró dedica Medina, autèntic especialista en aquest assumpte, tres capítols fragmentats cronològicament. El primer n'examina la petjada en el període medieval. Els primers testimonis al segle XI a les biblioteques de Ripoll, Vic o la Seu d'Urgell; altres manuscrits medievals, escassos fins al segle XIV, moment en què es documenta un clar augment del nombre dels textos ciceronians, dada que es relaciona, a més, amb un canvi estilístic en la prosa literària en llengua catalana, que acusa la influència de *l'ars dictandi*. Amb l'arribada de l'humanisme italià i el redescobriment de Ciceró per part de Petrarca, s'intensifica la influència de l'obra de Ciceró, sobretot l'epistolar, tal i com testimonia l'obra de Metge o l'oratória parlamentària catalana de l'època.

El següent capítol enllaça amb l'anterior i n'amplia la informació quant a les dades sobre els darrers segles de l'Edat Mitjana. En primer lloc, trobem una relació precisa dels nombrosos còdexs documentats a l'àmbit català del segle XV, que fan, per exemple, de Ciceró el tercer autor més popular en les biblioteques privades de Mallorca. Abundants són igualment els incunables d'aquest moment que Medina recorda. L'autor dedica una atenció especial als manuscrits ciceronians de la biblioteca napolitana dels reis d'Aragó i a la influència de l'orador llatí en el *Liber elegantiarum* de Francesc Esteve. És també el moment en què s'inicia la tasca de traducció d'algunes de les obres de Ciceró al català, les primeres de les quals seran el *De officiis* per Nicolau Quilis i les *Paradoxes* per Ferran Valentí, ambdues del XV. Les traduccions en llengua catalana, i algunes versions en castellà, continuaren al llarg del segle XVI, període en què veuen la llum edicions parcials de l'obra de Ciceró, en especial a València. Seran, a més, els humanistes valencians els més rellevants comentaristes de les obres ciceronians d'aquest segle, entre els quals sobresurt la figura de Joan Lluís Vives, al costat d'erudits com Pere Joan Nunyes, Llorenç Palmireno o Andreu Sentpere.

El darrer capítol dedicat a Ciceró completa la recerca sobre la tradició ciceroniana en terres catalanes a partir del segle XVII fins als nostres dies. Medina

recull les edicions de les obres ciceronianes publicades en els segles següents, així com les nombroses traduccions del XVIII, totes en castellà. Edicions i traduccions, en castellà, prossequiren al segle XIX, en què Medina destaca la presència de les obres de Ciceró en les biblioteques de personatges rellevants de la Renaixença com Aribau. Arribats al segle XX, l'estudiós revisa els excel·lents estudis, edicions i traduccions de l'obra ciceroniana elaborats des del món català, entre els quals subratlla l'esforç dels traductors de la Fundació Bernat Metge, i testimonia la vigència de l'obra amb la referència a les traduccions més recents en col·leccions com «l'Esparver Clàssic».

Encara sobre Ciceró, en el proper capítol, procedent d'una conferència, l'estudiós ens ofereix una lectura actual, lúcida i calorosa, sobre el cèlebre *Somni d'Escipió*. En un to distès no exempt de rigor, Medina descriu detalladament els avatars històrics que patí la *República* i situa l'episodi en el context de l'obra, de la qual en remarca les connexions amb la *Politeia* de Plató. Aspectes tan *moderns* com el prestigi, la realització personal de l'individu, la dedicació a la vida política o al servei públic o l'imperatiu ètic de l'autoconeixement són analitzats en la dissertació. L'exposició conjuga amenitat i rigor i constitueix una prova preciosa de la constant actualitat del món clàssic i el seu valor com a referent ètic.

L'últim dels grans clàssics estudiats en el volum és Sant Agustí. Seguint un esquema similar a l'adoptat en els apartats dedicats a Horaci, Virgili i Ciceró, Medina ressegueix l'empremta des de temps ben antics, començant l'estudi amb les relacions del bisbe d'Hipona amb Consenci i la hipòtesi probable de la presència dels textos de Sant Agustí a la Tarraconense ja en vida del seu autor. Tot i això, els primers testimonis daten dels segles VI-VII i són nombrosos els manuscrits amb les seves obres documentats als monestirs i biblioteques medievals catalans. És rellevant, per exemple, la seva presència a la Biblioteca Papal de Peñíscola, tal i com prova la relació d'obres agustinianes recollides en el seu darrer inventari, que Medina reproduceix, o en les biblioteques mallorquines, on apareix com un dels autors més populars. L'expert assenyala, igualment, la familiaritat dels principals autors catalans medievals amb els textos de Sant Agustí i l'existència d'una quantitat considerable d'incunables en les nostres biblioteques. En els segles següents continuen les edicions, traduccions i comentaris de les obres de Sant Agustí, que culminen en les nombroses traduccions, tant en català com en castellà, del segle XX. Per finalitzar, Medina recull la referència d'estudis realitzats en els darrers anys sobre la presència de Sant Agustí en les obres d'autors catalans, com els de Júlia Butinyà, o sobre la influència d'Agustí d'Hipona en el pensament filosòfic i religiós del món contemporani, com el d'Andreu Marquès.

El capítol dedicat a l'hexàmetre i al díctic elegíac en la poesia catalana s'inicia amb una revisió dels antecedents sobre la qüestió dels ritmes clàssics anteriors al segle XX. Tanmateix, els intents més clars d'introducció dels metres clàssics en català es produeixen, com indica Medina, amb Costa i Llobera, ja a començament del segle XX, que assaja l'adaptació dels metres lírics en les *Horacianes*. Pocs anys més tard, és Jeroni Zanné qui prova de reproduir el ritme de l'hexàmetre en la seva obra *Ritmes*. Això no obstant, les primeres temptatives re-

eixides arriben el 1911 amb dues composicions de Carles Riba, qui assoleix, tot i la seva joventut, quasi la perfecció mètrica en l'intent d'adaptar l'hexàmetre a la llengua catalana. Gairebé pel mateix temps Maragall provava la traducció en hexàmetres en els *Himnes homèrics*. Pels mateixos anys també, Ambrosi Carrión, escriptor de tragèdies, imitava diversos ritmes clàssics en obres d'ambientació clàssica. Precisament la traducció en hexàmetres d'una de les seves obres, *Hero i Leandre*, inicia la polèmica entorn dels ritmes clàssics que perdurarà al llarg dels anys vint, alguns testimonis de la qual recull Medina. Diversos autors ofereixen versions en metres clàssics fins que l'any 1919 Riba publica la traducció de *l'Odissea* en hexàmetres. En el pròleg de l'obra justifica i explica la correspondència entre l'hexàmetre clàssic i la versió catalana del vers. Medina reflecteix la controvèrsia entre els erudits al voltant de la qüestió, en especial entre Agustí Esclasans i J. M. Llovera, i els nous intents d'alguns autors d'adaptar el díptic elegíac a la poesia catalana.

La publicació de les *Elegies de Bierville* de Carles Riba (1942), en díctics elegíacs, i la seva nova versió de *l'Odissea* (1953), en hexàmetres, consagren definitivament l'adaptació dels metres clàssics, amb un sistema accentual, a la poesia catalana. Des d'aleshores, la traducció i creació poètica en ritmes clàssics s'ha mantingut fins als nostres dies, tal i com testimonien les obres d'autors com Manuel Balasch, Xavier Bru de Sala o Joan Ferraté, entre altres.

La segona part del capítol està destinada a l'estructura mètrica dels ritmes clàssics. L'estudiós revisa l'estructura mètrica dels diferents versos clàssics i la seva adaptació a la llengua catalana. En el cas de l'hexàmetre, Medina ofereix les provatures realitzades en català des de Costa i Llobera, examinant amb deteniment els excel·lents resultats obtinguts per Riba i Maragall, que aconsegueixen plasmar realment una «música d'hexàmetre», tot i faltar en ocasions a la fidelitat a l'hexàmetre clàssic. Medina recull altres provatures no tan reeixides fins arribar a la perfecció formal de l'hexàmetre de la segona versió de *l'Odissea* de Riba. La tècnica de Riba serà seguida per Miquel Dolç en la seva traducció de *l'Eneida*, una mostra de la qual comenta Medina. L'apartat dedicat a l'hexàmetre es tanca amb el record de les normes per a la construcció del vers en català, establertes per Martí Inglès i Pijoan (1965), únic treball teòric exhaustiu existent sobre l'assumpte.

Pel que fa al díptic elegíac, Medina en repassa igualment l'estructura mètrica i revisa els primers intents en la poesia catalana a partir del comentari d'alguns textos de Costa i Llobera, Carles Riba i el doctor Llovera. L'estudiós conclou, doncs, afirmant l'existència en la literatura catalana d'una tradició poètica que intenta una aproximació moderna als ritmes clàssics, fonamentada en el mestratge de Maragall i Riba.

Finalment, l'últim capítol del llibre, «Passat, present i futur de la traducció al català», procedeix d'una conferència llegida al «I Simposi Internacional de Traducció en Llengua Catalana» (1986). Unes reflexions de Josep Carner, Riba i Maragall sobre el valor intrínsec de la traducció i, en el context català, el seu paper compensatori de les mancances de la cultura nacional, obren el treball, que revisa la història de la traducció a Catalunya des de les primeres mostres medievals. Traduccions, primer de textos jurídics, històrics i religiosos. Després, a

partir del segle XIV, s'hi incorporen les dels clàssics de l'Antiguitat grecoromana, que arriben al cim amb la plenitud de l'humanisme. Tot i la davallada subsegüent, Medina recorda les traduccions aïllades de clàssics i textos religiosos realitzades en els segles de la Decadència. Malgrat la supressió de les universitats catalanes i la creació de la de Cervera, l'agrupament de les forces intel·lectuals del país propicià, segons l'expert, una nova reivindicació dels escriptors clàssics i estimulà novament la tasca de la traducció.

Medina ressegueix l'impuls definitiu que reben les traduccions dels clàssics amb l'arribada del Modernisme i, en especial, del Noucentisme. Amb l'objectiu d'omplir un buit de segles, neixen institucions com la Fundació Bernat Metge o la Fundació Bíblica Catalana. S'inicia, a més, una nova política editorial al món català, orientada a la incorporació d'autors i obres de les literatures estrangeres, inclosos els clàssics grecollatins. Malgrat aquesta ingent tasca desenvolupada pels traductors, l'estudiós conclou aquest treball, i amb ell el volum, amb la constatació realista de l'escassetat de textos traduïts fins ara i la invitació optimista a continuar amb entusiasme el camí iniciat.

En resum, el treball del professor Jaume Medina constitueix una valuosa anàlisi sobre diversos aspectes de la tradició clàssica a Catalunya, malgrat una certa manca d'unitat del conjunt, explicable per l'origen variat dels estudis presentats. La major part dels capítols està destinada, sens dubte, a la lectura dels especialistes, que hi poden trobar una anàlisi minuciosa i una bibliografia especialitzada i actualitzada, així com suggeriments per a futures investigacions. Potser es troba a faltar més cura en la presentació i els aspectes materials de l'edició del text, però l'autor mostra, sense cap mena de dubte, una rigorosa erudició i una excel·lent documentació en els aspectes tractats al llarg de l'obra. Amb freqüència el treball de Medina reproduïx textualment les fonts i estudis més rellevants. L'acumulació de dades, en alguns moments, arriba a extenuar el lector especialitzat, produint un efecte aclaparador compensat, tanmateix, en la lectura global de l'obra per les notes humanes i l'emoció que destil·len les anècdotes d'algunes pàgines magnífiques, com ara observem en el record que Martí de Riquer evoca dels últims dies de Francesc Noy. En definitiva, un llarg camí per recórrer, el de la recerca exhaustiva de la petjada dels clàssics a casa nostra, el que ens mostra en aquest volum de manera exemplar el professor Jaume Medina.

Sònia Gros Lladós
UNED

Sobre el projecte de l'*Atles Lingüístic del Domini Català*

Joan VENY i Lídia PONS, *Atles lingüístic del domini català. Vol. I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2001, 336 p.

Joan VENY i Lídia PONS, *Atles lingüístic del domini català. Vol. II*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003, 439 p.

Joan VENY i Lídia PONS, *Atles lingüístic del domini català. Vol. III*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006, 435 p.